

Володимир ПРИШЛЯК (*Луцьк*)

З ЛИСТУВАННЯ ДАНИЛА АПОСТОЛА

Листи – один із найцікавіших видів історичних документів козацько-гетьманської доби. Гетьманські та полковницькі листи не лише зосереджують велику інформацію про особу, постать, а й дивним чином самі по собі творять доволі цілісну біограму, питому біографію того чи іншого історичного діяча. За посередництвом листів добре вимальовується цілісний образ держави, неповторний образ епохи. Із державних і приватних листів, що часто поєднуються за змістом, більш рельєфно проглядається образ володаря і правителя. У випадку Данила Апостола мало не півстолітнє перебування на посаді миргородського полковника (1682–1727) і більш ніж шестилітнє – на гетьманському маєстаті (1727–1734) неминуче провокувало переплетення цих інтересів. Аналізуючи кореспонденцію попередника – гетьмана Богдана Хмельницького, відомий польський дослідник епістолографії Пйотр Борек слушно зауважив, що в листах найліпше проявляються особливості ментальності та світогляду людини відповідної епохи¹. Листи є таким же насиченим інформативним джерелом, яким для цієї ранньомодерної доби української історії також є універсали. На відміну від директивно-розпорядчого характеру універсалів листам притаманний не публічно-декларативний, а здебільшого більш приватний відтінок, у них йдеться, можливо, про менш важливі державні справи, однак саме листи через деталі подають потрібну інформацію про ту чи іншу особу і навіть про цілу епоху. Насправді вони є найвірнішим свідченням тієї доби та найбільш точним індикатором суспільного настрою. Крім того, листи несуть важливу інформацію не лише про кореспондентів, а й про ті історичні події, приватні, господарські, майнові справи, які були на часі саме в цей період.

У новітній українській археографії завдяки зусиллям Івана Бутича запроваджено практику планомірної публікації гетьманських універсалів на відміну від публікацій епістолярію козацько-гетьманської доби – де, на жаль, існує певна прогалина. За останнє двадцятиліття все ж опубліковано низку листів Богдана Хмельницького, Івана Виговського та Івана Сірка, побачили світ два томи листів Івана Мазепи та інші видання, де фігурує епістолярій².

¹ *Borek P.* Szlakami dawnej Ukrainy: Studia staropolskie. – Kraków, 2002. – S. 162–163, 180.

² *Бутич І.* Два невідомі листи Богдана Хмельницького // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-

Серед приватного листування можна вирізнити академічне видання Інституту мовознавства ім. О. Потебні 1987 р. “Приватні листи XVIII ст.” за редакцією Віталія Передрієнка³. Опубліковано віднайдені в Російському державному архіві давніх актів (РГАДА) окремі зразки особистого жіночого листування XVIII ст.⁴. Однак відносний мінімум найновіших публікацій епістолярію наразі є відчутно недостатнім. Натомість українська історіографія мала сталу традицію в царині публікації листування. Учень Михайла Грушевського – Стефан Томашівський ще 1909 р. опублікував листи Петра I до Адама-Миколая Сенявського⁵. Листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни вкотре вийшли друком за редакцією Євгена Пеленського⁶. Листування Івана Мазепи з Адамом-Миколаєм Сенявським свого часу підготував і в 1975 р. видрукував Орест Субтельний, який перед тим у своєму рідному Кракові виявив архівну добірку цих листів⁷. Зрозуміло, що такі джерела є надзвичайно важливими, оскільки містять подекуди рідкісну інформацію, яка не потрапляла на сторінки інших офіційних документів. На жаль, оригінали

філософської секції. – С. 319–326; *Дзьобан О.* Чотири документи Івана Мазепи з 1705 року // Там само. – С. 351–359; *Гіськова Л. З.* Архів Коша Запорозького. Приватне листування Петра Калнишевського // Київська старовина. – 1992. – № 3. – С. 11–21; Листи Івана Сірка: Матеріали до українського дипломатарію / Укл. Ю. А. Мицик, М. В. Кравець. – К., 1995; *Мицик Ю. А.* Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. // Український історичний журнал (УІЖ). – 2001. – № 1 (436). – С. 134–147; *його ж.* З листів гетьмана Павла Тетері // Записки НТШ. – Львів, 2002. – Т. ССХLIII: Праці Історично-філософської секції. – С. 356–373; *його ж.* З листування Івана Виговського // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 511–531; *Геращенко О.* Любовні листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни. До вивчення епістолярної стилістики початку XVIII ст. // 36. Харківського істор.-філолог. товариства. Нова серія. – Харків, 1994. – Т. 3. – С. 27–136; 3 епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Упор. В. В. Станіславський. – К., 1996; Листи Івана Мазепи / Упор. В. Станіславський. – К., 2002. – Т. 1: 1687–1691; 2010. – Т. 2: 1691–1700; Гетман Іван Мазепа: Документи из архивных собраний Санкт-Петербурга: В 2 вып. – СПб., 2007. – Вып. 1: 1687–1705 гг. / Сост. Т. Г. Таирова-Яковлева; Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С. Павленко. – К., 2007; Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С. Павленко. – К., 2009 та ін.

³ Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – К., 1987.

⁴ *Таїрова-Яковлева Т. Г.* До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. // УІЖ. – 2008. – № 3 (480). – С. 202–208. У польській історіографії добрим прикладом вичерпної історичної студії окресленої епохи на основі майже “жіночого” листування може служити досконала розвідка Боже-ни Попьолек про Ельжбегу Сенявську, див.: *Popiolek B.* Królowa bez korony: Studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669–1729. – Kraków, 1996.

⁵ Листи Петра Великого до А. М. Сінявського / Подав С. Томашівський // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. ХСII. – Кн. VI. – С. 149–229.

⁶ Гетьман Іван Мазепа. Писання / Ред. Є. Ю. Пеленський. – Краків; Львів, 1943. З приводу автентичності інтимних послань гетьмана див.: *Дзюба О. М.* Чи писав Іван Мазепа листи Мотрі Кочубеївни? // УІЖ. – 2009. – № 6 (489). – С. 16–24.

⁷ *Subtelny O.* On the Eve of Poltava: The Letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski, 1704–1708 / With a preface by O. Ohloblyn. – New York, 1975.

багатьох листів цієї доби зберігаються, як правило, не в Україні, хоча велике зібрання – понад 1700 справ, які стосуються козацького Гетьманату часів Данила Апостола, – зосереджено лише у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК України), а також в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Усе ж оригінали та окремі найцікавіші листи зберігаються в російських архівосховищах, зокрема РГАДА, Російському державному військово-історичному архіві (РГВИА), Науково-дослідному відділі рукописів Російської державної бібліотеки (НИОР РГБ) etc. Тому зрозуміло, що невідомі або ж малознані зразки листування другої половини XVII – XVIII ст. в оригіналах потрібно шукати і виявляти передусім в архівосховищах Москви та Санкт-Петербурга.

Якою мовою велося листування? Якщо писемні послання були адресовані достойникам Російської імперії, то, зрозуміло, мовою, звичною для вжитку в межах держави другої чверті XVIII ст., тобто наближеною до російської. Загалом відносно усталений український скоропис, започаткований острозькою, а згодом розвинений та вдосконалений київською школою, наприкінці XVII – на початку XVIII ст. піддавався помітним впливам російської скорописної школи⁸. Тим паче, що вслід за указом Петра I 1720 р. про заборону друкувати книги українською мовою, за новим указом його онука Петра II від 1729 р. всі державні постанови і розпорядження мали перекладатися з української виключно російською мовою⁹. Однак численні фонетичні, морфологічні, словотворчі, лексичні ті синтаксичні особливості засвідчують україномовну приналежність листів. Для прикладу, літера “ъ”, зазвичай, вживається за етимологічним принципом, позначаючи звук [i], у деяких випадках присутнє неповторне і характерне українське укання, тобто вживання [y] на місці етимологічного [o]: *Шептакувськую волость*, подибується вживання літери “ы” у словах, як наприклад, у дієслові *учиньлися*, зустрічаються питомо українські специфічні лексеми, на кшталт: *чолом*, *чолопоклоненіє*, *Днѣпро*, *Кгданскъ* і т. п.¹⁰. Тому в листах продовжує домінувати староукраїнська (“нижча” канцелярська або “проста” мова) з явними тенденціями до дедалі більш зрусифікованого варіанта. Староукраїнська писемна ділова мова у різних сполученнях і формах насамперед вживалася у приватній кореспонденції, передусім у колі козацької старшини¹¹. Пам’ятки

⁸ *Мойсієнко В. М.* Житомирський рукописний кодекс XVIII ст. // *Гісторія ... Г. Граб’янки. Львопись краткій ...* / Упор. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2001. – С. 14–15.

⁹ *Півторак Г.* Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов // *Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі “спільної колиски”*. – К., 2001. – С. 135.

¹⁰ *Белєй Л.* Короткий текстологічний аналіз // “Договори і постанови...” / Упор. О. Алфьоров. – К., 2010. – С. 14–15.

¹¹ *Shevelov G. Y.* Evolution of the Ukrainian Literary Language // *Rethinking Ukrainian History* / Ed. by I. L. Rudnytsky, J.-P. Himka. – Edmonton, 1981. – P. 230; *Козум З.* Розвиток малоросійської самосвідомості і українське національне будівництво // *Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України*. – К., 2004. – С. 94.

мови і стиль українського епістолярію опубліковані та достатньо добре вивчені¹².

Гетьманські офіційні листи як різновид директивно-розпорядчих актів доби Данила Апостола за стилем написані українським, козацьким скорописом. Український скоропис залишається нині, по суті, до кінця не вивченим, а відтак не врахованим у сучасній письмовій рукописній та каліграфічній практиці. Кириличний скоропис в Україні першої третини XVIII ст., як і в попередні періоди, не мав єдиного стандарту написання літер. Перегляд різних листів за 1720–1734 рр. дає дуже багато варіацій написання кожної з літер, конфігурація котрих еволюціонувала з часом. Виносні букви, на відміну від рядкових, писалися з деякими відмінностями. На це накладалася різниця в почерках, яких доволі багато. Бачимо всі варіанти: від старанно виписаних, майже друкованих, літер і до вільного “каліграфічного” написання¹³. Хоча більшості гетьманських листів 1729–1734 рр. притаманний акуратний і неповторно бароковий почерк генерального писаря Михайла Турковського, який блискуче розпоряджався “просторовим шаром” аркуша листа чи універсалу. Композиційно й просторово цей аркуш, на думку художника Віталія Мітченка, “можна порівняти з фасадом барокової кам’яниці, коли “читати” його згори вниз. Спочатку йдуть темпераментні закрути й розчерки, що дають зоровий акцент початку напису й вертикальну сув’язь першим рядкам. Вони утворюють подобищу барокового картуша з характерною для української архітектури цього періоду динамікою та асиметрією в деталях. Далі починається ревно, вишукано-віртуозна й вивірена робота: написання слів і складання горизонталей рядків у вертикальний масив напису, де функцію в’язучої речовини виконують вертикальні зв’язки лігатур. І наприкінці напису – розчерк, який є засобом психологічної розрядки після напруженої праці. Така складна просторово-лінійна ритміка притаманна саме українському скорописові. Європейська каліграфія цього часу ритмічно більш розмірена. Просторовий шар аркуша, в якому знаходиться масив напису, неглибокий. Розчерк раціональний і пружний, мов стиснена пружина. У російському скорописові цього періоду роль психологічних розрядок, поряд із розчерками, виконували виносні елементи літер, через що напис виходив більш нерівний, пульсуючий”¹⁴.

¹² Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і радуш Лівобережної України) / Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – К., 1976; Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: Зб. акт. документів. – К., 1981; Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / Упор. В. Й. Горобець. – К., 1993. – С. 35–36, 48–62; *Горобець В.* Мова і стиль української документації часів Гетьманщини XVIII ст. // *Між сусідами / Między sąsiedami: Альманах фундації св. Володимира.* – Kraków, 1993. – Вип. II. – Т. III. – С. 90–93.

¹³ *Панащенко В. В.* Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (На матеріалах Лівобережної України). – К., 1974. – С. 67, 99, 109.

¹⁴ *Мітченко В.* Мистецтво скоропису в просторі українського барокко // *Український світ.* – 1991. – № 1. – С. 25.

Перші згадки про листи миргородського полковника фігурують у справі Василя Кочубея. Тоді Апостол був на боці опального генерального судді та свого свата. Не бажаючи тримати у своїй “команді” непевну людину, І. Мазепа навіть посилав доноси на Д. Апостола до Малоросійського приказу. Саме в одному із них зазначалося, що полковник “пишет к запорожцам без ведома его, гетманского, противные на возмущение народу малороссийского писма”¹⁵. Незважаючи на ці суперечливі моменти, Апостол до 1708 р. все ж був одним із найперших сподвижників Івана Мазепи, який його по-справжньому дійсно цінував. У листі до Петра I з Дубна 11 лютого 1706 р. Мазепа писав про Апостола як “человѣка в военных дѣлах искусного, в килко тысячном числѣ люду выборного”¹⁶. У 1707 р. у військовому таборі під Білою Церквою саме він звертався до гетьмана Івана Мазепи зі словами: “Очи всѣхъ на тя уповають и не дай, Боже, на тебе смерти, а мы достанемо въ такой неволи, то и куры насъ загребуть”¹⁷, тобто йшлося про відхід від Московії через її далекосяжні централізаторські плани, за якими вимальовувалася цілком реальна загроза повної ліквідації козацької автономії. Але в критичний момент, коли вирішувалася доля шведсько-українського союзу, Д. Апостол несподівано і раптово відступив від Мазепи та сподвижників-мазепинців. У листопаді 1708 р. після зруйнування Батурина, коли він заїхав до свого родинного маєтку – Сорочинців, необачно чи навмисне (?) потрапив до російського полону в руки полковника Григорія Волконського і здався на милість Петра I. Той, враховуючи великий військовий досвід Апостола як полководця, вирішив уповні використати миргородського полковника на користь Російської держави та як наочний приклад для козацького нобілітету, що наразі перебував на жорсткому політичному роздоріжжі. Прагматичного Апостола не було покарано і не заслано з родиною до Сибіру, а навпаки – напоказ зроблено наближеним. І тому проблема відступництва Апостола наприкінці 1708 р. досі залишається відкритою. Його подальша біографія пов’язана безпосередньо із тими майже незворотними процесами, коли “малоросійська” (саме такий варіант найбільш характерний для російської мовної традиції), лівобережна козацька старшина неухильно пристосовувалася до обставин. Про це дуже точно написав учень М. Грушевського – Іван Джиджора: “Страх Петрового режиму викривив характери, позбавивши їх твердості”, натомість в українському суспільстві проявилася спеціальна

¹⁵ Цит. за: *Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол і його доба (1727–1734). – Авгсбург, 1948. – С. 8.

¹⁶ Письма и бумаги Петра Великого / Под ред. А. Ф. Бычкова. – СПб., 1900. – Т. 4. – Вып. 2. – С. 574.

¹⁷ *Л[азаревский] А.* Дневник Петра Даниловича Апостола (май 1725 г. – май 1727 г.) // Киевская старина. – 1895. – Т. L. – Июль. – С. 101; Лист Пилипа Орлика до Стефана Яворського (1721 р.): свідчення очевидця про Мазепине відступництво // *Субтельний О.* Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / Пер. з англ. В. Кулика. – К., 1994. – С. 165.

прикмета – уміння пристосовуватися до обставин¹⁸. Для упокореної, заляканої та зневіреної козацької старшини такий стан, радше – від безвиході, часто-густо був продиктований елементарним інстинктом самозбереження. Натомість козацька старшина через вимушене блокування політичної діяльності вдавалася до активного економічного підприємництва, займалася торгівлею, провадила гандлі до Шльонська (Шлезька), Гданська і Кенігсберга (Кролевця Пруського), будувала храми, прикрашала їх золотом і т. п., але не мала жодного виходу в політичному плані. Тому Апостол – дуже яскравий і почасти типовий приклад такого пристосування до обставин. Більше того, не секрет, що прихід до влади або шлях до влади був вимощений різносторонніми контактами з “потрібними” людьми. На шляху до гетьманської елекції Апостола такою “потрібною” людиною став князь О. Д. Меншиков – відомий соратник Петра І. Цей “російський Голіаф”, як називали його літератори, мав бути вдячним українській козацькій старшині за те, що і вона також допомагала йому обійняти високий державний пост, особливо після смерті Петра І та Катерини І.

Маючи великі маєтки у північних полках Гетьманщини, він мав якимсь чином віддячити тій козацькій старшині й передусім миргородському полковнику Д. Апостолу. Із цього періоду, за 1720–1727 рр., збереглися “Письма к князю Меншикову от Данила Апостола, миргородского полковника”, які ще в 1908 р. виявив І. Джиджора¹⁹. У фондах РГАДА услід за І. Джиджорою рівно через століття вдалося виявити цілий корпус листування у фонді 198 (Меншиков А. Д.) майже усієї козацької старшини і в тому числі 29 листів Д. Апостола – миргородського полковника за 1720–1727 рр. до Меншикова²⁰. Кожний з листів за етикетом зазвичай закінчувався таким чином: “Вашей княжей свѣтлости моего милостивого добродѣя *найпокорнѣйший слуга* Его царского пресвѣтлого величества Войска Запорожского полковникъ Миргородский *Данило Апостол*. З Сорочинець, мая 26 д[ня] 1720 року”²¹, для прикладу. Характерно, що козацькі полковники, так само як і гетьмани, власноруч не писали листів, а лише наприкінці листовного послання виписували вензель свого підпису, зокрема Д. Апостол виводив словосполучення “*найпокорнѣйший слуга*”, ім’я та прізвище чи просто “*рукою власною*”.

¹⁸ Джиджора І. Матеріали московського “Архива Министерства Юстиції” до історії гетьманщини // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXVI. – Кн. VI. – С. 80.

¹⁹ ЦДІАК України. – Ф. 1235: Грушевські – історики і філологи. – Оп. 1. – Спр. 447. – Арк. 182, 187зв.–188; Листування Михайла Грушевського. – К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2008. – Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упор. С. Панькова, В. Пришляк. – С. 170, 363, 370.

²⁰ РГАДА. – Ф. 198: Меншиков А. Д. – Оп. 1. – Д. 1083. – Л. 1–86об.; копії – у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 309: НТШ. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 1–94.

²¹ РГАДА. – Ф. 198. – Оп. 1. – Д. 1083. – Л. 1об.; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 31зв.

За гетьманства Д. Апостола посаду генерального писаря з 1729 р. обіймав колишній господар Гадяцького замку Михайло Турковський²². Після того, як у квітні 1733 р. Д. Апостол захворів, саме М. Турковському було доручено управління справами Генеральної військової канцелярії на час хвороби гетьмана²³. Останній лист, підписаний тремтячою рукою хворого на “паралетичную болезнь” гетьмана у Глухові, датується 15 липня 1733 р., надалі в універсалах та листах “*вместо Его собственной руки*” підписувався генеральний писар Михайло Турковський²⁴. З огляду на це, генеральний писар у цьому епістолярії виступає як найбільш грамотна людина, яка очолювала і професійно вела головну ділову документацію козацького Гетьманату.

Листи допомагають відтворити й почасті навіть реконструювати перебіг подій та висвітлити найважливіші питання, що перебували у полі зору тогочасного політикуму й соціуму. Так, у листах миргородського полковника Д. Апостола до О. Д. Меншикова розглядаються передовсім політичні питання, зокрема ті, що стосувалися політичної української еміграції Пилипа Орлика, який послідовно провадив незалежницьку мазепинську лінію і тому залишався украй небезпечним для новопосталої Російської імперії. Предметом зацікавленого обговорення, зокрема, став лист гетьмана на вигнанні Пилипа Орлика до кошового отамана і всього товариства низового та до кримського хана²⁵. Так само нагальними ішли питання про так звані “каналні роботи”. Починаючи від перших років Північної війни, українських козаків використовували як кріпаків, змушуючи “лінію копати”, тобто прокладати Ладозький та інші канали, що було реалізацією свого роду ідеї-фікс російського монарха: будь-якою ціною вкрити мережею каналів усю територію Росії, щоб згодом збудувати кораблі і таким способом розвивати вітчизняне суднобудування. Для цього були задіяні “великороссийские крестьяне и малороссийские казаки” – тому 10 тисяч українських козаків під орудою миргородського полковника змушені були йти з лопатами та заступами на Ладугу²⁶. Завойовували для Російської імперії й Персидське царство, ходили в далекі та затяжні походи на Царицин, Астрахань, на Каспій, до Тереку, – походи, які були надзвичайно виснажливими. У листуванні йдеться якраз про те, що коли вони поверталися з походів – їх грабували, зокрема калмицька орда, калмики, які служили найманцями при російському війську²⁷. 7 листопада 1722 р. Апостол у листі з Астрахані до Меншикова, не витри-

²² ЦДІАК України. – Ф. 51: Генеральна військова канцелярія. – Оп. 3. – Спр. 462. – Арк. 2; Спр. 3062. – Арк. 5.

²³ Там само. – Спр. 4525. – Арк. 6.

²⁴ РГАДА. – Ф. 248: Сенат и сенатские учреждения. – Оп. 41. – Д. 3569. – Л. 264–267, 268.

²⁵ Там само. – Ф. 198. – Оп. 1. – Д. 1083. – Л. 1; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 31.

²⁶ РГАДА. – Ф. 198. – Оп. 1. – Д. 1083. – Л. 30, 46об., 75об.; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 47, 54, 82зв.

²⁷ РГВИА. – Ф. 864: Военно-ученый архив. – Оп. 16. – Д. 25. – Ч. 18. – Л. 14.

муючи такого довготривалого військового відрядження, просив відсторонити його від командування і “ради *распятого Христа освободити мене от той функции*”²⁸. В іншому листі, від 7 лютого 1723 р., скаржився на здоров’я, втрачене у численних походах²⁹. Надзвичайно цікавим з точки зору великих амбіцій та далекосяжних планів миргородського полковника є лист від 25 березня 1723 р. з Охтирки, в якому Д. Апостол, обгрунтовуючи, що “*понеже ныне в Малороссии гетмана не обретається*”, просить О. Д. Меншикова посприяти і вручити його чолобитну цареві, “*дабы я пожалован был за мою верную службу в Малороссии гетманом на место умершого гетмана господина Скоропадского*”³⁰.

У листах йдеться також і про його середульшого сина Петра, який перебував на той час у російській столиці³¹. Річ у тому, що коли виникла справа Полуботка, заручниками в Санкт-Петербурзі стали не лише генеральна старшина: генеральний писар, генеральний суддя, а й уся еліта козацького Гетьманату, в тому числі й миргородський полковник. Внаслідок недовіри царя до Д. Апостола, як заручник за батька, Петро змушений був жити в Санкт-Петербурзі та Москві, де спершу виховувався і навчався під наглядом князя О. Д. Меншикова, а згодом сам став гувернером, по суті, вихователем його синів і доньок. Був високоосвіченою молодою людиною, володів латиною, французькою, німецькою, італійською, польською мовами. Петро Апостол, до речі, залишив французькою мовою щоденник за 1725–1727 рр.³². Очевидно, він спеціально писав його французькою для того, щоб поставити мовний бар’єр для певної інформації, призначеної лише для внутрішнього вжитку. Частина цього щоденника в кінці XIX ст. переклав російською мовою і опублікував на сторінках “Киевской старины” відомий археограф та дослідник історії Гетьманщини Олександр Лазаревський³³. Там якраз йшлося про досить милостиве ставлення Меншикова до автора щоденника.

У РГАДА в Москві донині зберігаються чотири так звані “Вязки Гетманским листам” часів Данила Апостола та Правління гетьманського уряду за 1727–1744 рр. Вони – великого формату, розмір цих документів: 60×42 см та 65×42 см. Перша збірка гетьманських листів Данила Апостола містить датовані документи від 7 листопада 1727 р. до 12 липня 1730 р., друга – у хронологічному відтинку від 16 грудня 1730 р. до 29 грудня 1733 р. Копії 1732 р. з листів гетьмана Д. Апостола за період з 31 січня 1731 р. до 26 бе-

²⁸ РГАДА. – Ф. 198. – Оп. 1. – Д. 1083. – Л. 73об.; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 80.

²⁹ РГАДА. – Ф. 198. – Оп. 1. – Д. 1083. – Л. 81–81об.; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 87–87зв.

³⁰ РГАДА. – Ф. 198. – Оп. 1. – Д. 1083. – Л. 82–82об.; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 88.

³¹ РГАДА. – Ф. 198. – Оп. 1. – Д. 1083. – Л. 33об., 47; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 49зв., 55.

³² ІР НБУВ. – Ф. VIII: Київ. університет св. Володимира. – № 133 м/79. – Арк. 4–127.

³³ Л[азаревский] А. Дневник Петра Даниловича Апостола... – С. 100–155.

резня 1732 р., які відповідають за змістом і датуванню цій справі у РГАДА, нині зберігаються у відомчій архівній установі в Москві – в Архіві зовнішньої політики Російської імперії Історико-документального департаменту Міністерства закордонних справ Російської Федерації³⁴. У третій в'язці зберігаються останні листи від імені гетьмана та Правління гетьманського уряду наступного періоду від 20 грудня 1733 р. до 1741 р.³⁵. Кожна із них має свій внутрішній реєстр³⁶.

У цьому корпусі з фонду 248: “Правительствующий Сенат” чи, як він тепер іменується, “Сенат и сенатские учреждения” (РГАДА), власне, зосереджені листи гетьмана Д. Апостола до малолітнього російського імператора Петра II. Річ у тому, що після смерті Петра I та Катерини I на російському імператорському троні опинився 13-літній онук Петра I, молодий імператор, що був номінальним володарем Російської імперії, а імперією фактично правила Верховна таємна рада на чолі з п'ятьма достойниками.

Стиль листів до Петра II, особливо прикінцева титулатура, є дуже цікавою і навіть промовистою з точки зору підкресленої лояльності до сюзерена. Згідно з тодішньою дипломатичною риторикою та за усталеним етикетом поважний у літах гетьман як васальний володар козацької автономії свої листи до цього малолітнього імператора як свого патрона-сюзерена часто завершував фразою з характерним розшаркуванням: “*стои Твои лобизая... подписываюся нижайшее подножие гетман Данило Апостол*”³⁷. Так, один з листів Д. Апостола до Петра II з Глухова від 4 жовтня 1728 р. традиційно завершувався як на той час звичним підписом із відповідною титулатурою: “...при семь скипетродержавную В[ашего] І[мператорского] В[еличест]ва десницу духом лобизая есмь. Вашего Императорского всепресвѣтлейшаго Величества вѣрний подданий и всенижайший рабъ и подножие Войска Вашего ж Императорскаго Величества Запорожского обоихъ сторонъ Днѣпра Гетман Данило Апостол”³⁸. В інших випадках, зокрема у численній внутрішній кореспонденції, Д. Апостол зазвичай підписувався просто як “*Звиименованный Гетман рукою власною*”³⁹.

³⁴ Архив внешней политики Российской империи Историко-документального департамента МИД Российской Федерации (далі – АВПРИ). – Ф. 124. – Оп. 124/1. – 1732 г. – Д. 2: Списки с грамот Гетмана Апостола в Иностранную Коллегию о малороссийских делах. – Л. 1–27об.

³⁵ РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 41. – Д. 3568. – 328 л.; Д. 3569. – 327 л.; Д. 3570. – 313 л.

³⁶ Там само. – Д. 3568. – Л. 1–15об. (Реєстр листам, полученным от гетмана Апостола в 1728 году; Реєстр листам гетмана Апостола: 1729; Реєстр гетманским листам 1730 году, присланным в Коллегию иностранных дел); Д. 3569. – Л. 1–17 (Реєстр листам гетмана Апостола 1731–1733 году).

³⁷ Там само. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 630.

³⁸ Там само. – Оп. 41. – Д. 3568. – Л. 96; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2495. – Арк. 18зв.

³⁹ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Oddział rękopisów (далі – Biblioteka PAU i PAN w Krakowie). – Księgozbiór Krzyżanowskich w Czerpowodach. – Sygn. 270 (Krz.): Uniwersały hetmanów zaporoskich. – S. 81–83, 86–88, 91, 92, 94, 95.

В одному із перших листів “рабъ и подножие” “чолом бив” про російського резидента, оскільки виборів “волними голосами” як таких не було, а елекція гетьмана 1 жовтня 1727 р. відбулася фактично через призначення. Щоб простежити за цим процесом, за російською традицією “кабы чего не вышло”, було відряджено до Глухова таємного радника і міністра Ф. В. Наумова як резидента, який, до речі, оголосив “старшине и товариству Полку миргородского, что Ваше Императорское величество в оном миргородском полку на месцу моем всемилостивейше указали сину моему Павлу быть Полковником... и тот чин полковничества миргородского и вручен”⁴⁰. 8 жовтня 1727 р. Апостол листовно дякував Петру II за те, що дозволено вибори гетьмана “волними голосами”, а “вся Малоросія и все малоросійскіе дела з високого Сената в Гбрственную Иностранних дел Коллегію взяти нине по-прежнему”, з приводу чого з подякою відправили делегацію у складі ніжинського полкового судді Михайла Забіли, прилуцького сотника Григорія Стороженка, переяславського полкового осавула Луки Васильєва та гадяцького полкового судді Мартина Стишевського⁴¹.

У наступному листі гетьмана до імператора Петра II з Глухова від 1 грудня 1727 р. йшлося про заміну на уряді ніжинського полковника Петра Толстого на Івана Хруцова, а також про нечувані зловживання та розбої російського генерал-полковника Івана Роппа, за наказом якого нещадно побили ніжинського полкового хорунжого Івана Левицького: “без всякого респекту велел гренадерам, выведши его посредь двора, бить киями и оніе гренадеры, оборвавши на нем сукнѣ до кошуль и положивши его в грязь, наступивши на волосы, ногами били смертним боем так нещадно, что едва он от того бою и жив быти может, которого сбитого и безпамятного отвели в караульную избу, и там еще под караулом держано”⁴².

У листах-донесеннях до Петра II за 1728–1730 рр. гетьман вирішував різноманітні питання: про розквартирування та утримання російських полків в Україні, про зловживання гадяцького полковника Гаврила Милорадовича та про кандидатів на гадяцьке полковництво, про заслуги старшого канцеляриста Генеральної військової канцелярії, автора цікавого діаріуша Миколи Ханенка, про вибори генеральної старшини у Стародубському полку, про підтвердження права гетьманської маєтності “на булаву” – Гадяцького ключа, про повернення козацьких ґрунтів і маєтків та звільнення їх від підданства, з приводу скарг козаків Ніжинського полку на козацьку старшину, яка зробила їх підданими і позабирала ґрунти, etc.⁴³.

⁴⁰ Лист із іншої архівної збірки: РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 631 (Дела Правительствующего Сената по малороссийской экспедиции с 1728 по 1738 гг.).

⁴¹ Там само. – Л. 632.

⁴² Там само. – Л. 630.

⁴³ Там само. – Оп. 41. – Д. 3568. – Л. 63–226; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2493. – Арк. 54–165зв.

У листі від 10 квітня 1728 р., наприклад, Апостол повідомляв про прибуття до Києва австрійського посла графа Франца-Карла фон Вратислава⁴⁴, який 19 квітня 1727 р. у Варшаві разом із великим коронним підскарбієм Яном-Єжи Пребендовським⁴⁵ підписали обопільно важливий як для економіки Габсбурзької монархії, так і для Речі Посполитої спеціальний трактат про відновлення української торгівлі з Силезією⁴⁶. До речі, 6 липня 1728 р. у Москві відбулися зустріч і переговори між Данилом Апостолом і графом Вратиславом із Цесарії про наболілі торговельні проблеми. Судячи із виявлених документів, така досить активна місія графа Вратислава у справі, щоби для обопільних торговельних інтересів “*путь сей чрез Украину восприять*”, тривала до 1731 р.⁴⁷

Із цим сюжетом тісно пов'язаний ще один доволі розлогий лист гетьмана до Петра II від 2 квітня 1728 р., текст якого першим подається у джерельних додатках (див. Документи, № 1). У цьому листовному посланні Д. Апостола з Москви мова йшла про вирішення так званого “жидівського питання”⁴⁸, а точніше, висловлено прохання про відновлення єврейської торгівлі на найбільших ярмарках Гетьманщини, зокрема, тих, які традиційно відбувалися у Ніжині, Ромнах, Борзні, Кролевеці та Стародубі, а також питання про упорядкування пропуску купців-євреїв з-за кордону з метою пожвавлення міжрегіональної та міжнародної торгівлі, зокрема “*для ползи и для доволствования нуждъ малороссійских обывателей и для бытія полних коммерцій между великороссійскими и малороссійскими купцами по прежнему, дабы за тимъ в скарбѣ войсковомъ и в индуктових доходах не было напрасной убель и потеранія*”⁴⁹. У цьому листі порушувалося також наболіле питання про перешкоди, втрати, грабежі та інші поневіряння, яких зазнавали на території Речі Посполитої українські купці з Гетьманщини, які

⁴⁴ РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 41. – Д. 3568. – Л. 31.

⁴⁵ Про особу великого коронного підскарбія та публікацію його листів до великого коронного гетьмана Адама-Миколая Сенявського див. докладні студії краківського історика Адама Перлаковського: *Perlakowski A. Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703–1729): Studium funkcjonowania ministerum.* – Kraków, 2004; “*Interes WM Pana wspomniałem Królowi Jmci...*” Listy Jana Jerzego Przebendowskiego podskarbiego wielkiego koronnego do Adama Mikołaja Sieniawskiego wojewody bełskiego i hetmana wielkiego koronnego z lat 1704–1725 / Oprac. A. Perlakowski. – Kraków, 2007.

⁴⁶ Рукописна версія (копія) в: Archiwum Państwowe we Wrocławiu. – Akta miasta Wrocławia. – Rkps. A 32.2. – К. 369–376.

⁴⁷ Детальніше про історію трактату і дипломатичну місію графа Вратислава див.: *Пришляк В. В.* Волинська примітка в австрійсько-польському трактаті 1727 року про українську торгівлю із Силезією // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки: Історичні науки. – Луцьк, 2009. – № 22. – С. 188–195.

⁴⁸ Про “жидівське питання” в Гетьманщині за доби Д. Апостола див. передмову, листи та коментарі: Листування Михайла Грушевського. – Т. 4. – С. 24–25, 174, 204–206, 375, 404–405.

⁴⁹ РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 41. – Д. 3568. – Л. 28.

через Польщу везли свої товари у звично второваному “західному напрямку” – до Шльонська (Сілезії) та Гданська⁵⁰. Наприкінці наступного року, 11 грудня, Д. Апостол у листі до Генерального військового суду робив запит стосовно відомостей про судові справи євреїв з мешканцями Гетьманщини⁵¹.

Того ж 1729 р. Апостол разом із усією старшиною, зокрема, активно домагався перенесення гетьманської резиденції з Глухова до Батурина, мотивом чого були “далекий велми проезд” й невиконане, з точки зору комунікацій, географічне положення козацької столиці на краю Гетьманщини, фактично на українсько-російському пограниччі, а також той символічний факт, “что при прежних гетманах резиденция гетманская была в Батуринъ”⁵². Як свідчить лист з початку 1730 р., гетьман дбав також про те, “дабы выбирали в Малой России генералную старшину и полковниковъ, полковую старшину и сотников волними голоси по прежнему обикновенію из заслужанихъ и знатних и вѣрных и неподозрителных людей, и от кого б тих полков козакам и народу обид и разоренія не было”⁵³.

Наступний корпус – це листи Данила Апостола до імператриці Анни Іоанівни, що датуються 1731–1733 рр. У них йдеться про вирішування загальнодержавних справ на рівні взаємовідносин Російської імперії та козацької автономії, бо зв’язані вони з тим, що вищий командний склад вирішив проти татарської загрози на південних рубежах розлогої імперії спорудити оборонні лінії, зокрема було розпочато будівництво Царицинської лінії. На території України, по її південних рубежах з 1731 р. розпочали спорудження Української укріпленої лінії⁵⁴. І тоді в козацькій Україні була специфічна ситуація, бо полково-сотенний устрій козацького Гетьманату – те, що залишилося від десяти полків доби Війська Запорозького часів Богдана Хмельницького, – мусив співіснувати із російським взірцем, тобто співіснувала подвійна модель територіального адміністрування. У 1708 р. спеціально була утворена Київська губернія з центром у Києві, й відтоді нормою стали подвійні стандарти в адміністративно-територіальному управлінні. Якраз наприкінці 1731 р. київським генерал-губернатором було призначено Йога-

---

⁵⁰ Там само. В українській історіографії вперше на ці факти на основі опрацювання, власне, передусім цієї справи із московського архіву звернув увагу та дослідив їх І. Джиджора у своєму доктораті: *Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.* // Записки НТШ. – Львів, 1911. – Т. СІ. – Кн. І. – С. 68–75.

⁵¹ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 2912. – Арк. 3.

⁵² АВПРИ. – Ф. 124: Малороссийские дела. – Оп. 124/1. – 1727 г. – Д. 24; 1729 г. – Д. 25. – Л. 1–2; РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 41. – Д. 3568. – Л. 179; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2495. – Арк. 96–101зв.

⁵³ РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 41. – Д. 3568. – Л. 221; ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2495. – Арк. 157зв.

⁵⁴ РГВИА. – Ф. 23: Воинские комиссии Военной коллегии, 1720–1825. – Оп. 1/121. – Д. 1249.

на-Бернгарда фон Вейсбаха (у деяких джерелах – Вейзбах), австрійця з походження, досвідченого військовика. Вейсбах чудово розумів, що запорозьке низове воїнство є однією із найліпших військових формацій проти постійної турецько-татарської загрози. Тому він всіляко намагався, щоби тих козаків-низовиків, які опинилися в результаті підтримки виступу на боці Івана Мазепи у кримсько-татарських володіннях, повернути “під ясні зорі, на тихі води”, оскільки Російська імперія ситуативно тоді була вкрай зацікавлена у Війську Запорозькому низовому. Тому, об’єднавши зусилля з Апостолом, Вейсбах фактично у 1733 р. здійснив, по суті, грандіозний проект, повернувши нарешті запорожців додому, і про це йшлося у листуванні⁵⁵. До речі, 23 листи імператриці Анни Іоанівни до гетьмана Данила Апостола за 1730–1733 рр., які вдалося виявити у відділі рукописів Бібліотеки Польської академії знань і Польської академії наук у Кракові (Biblioteka PAU i PAN w Krakowie), засвідчують повну залежність козацького правителя від вищого імперського владного центру та підконтрольність йому, що означало поступове згортання ліберального політичного курсу російської династії та уряду стосовно України⁵⁶.

Наступний блок листування Апостола – з канцлером, президентом Колегії іноземних справ, графом Гаврилом Івановичем Головкіним, який був одним із найпершим сановників, що вирішував українські питання у Верховній таємній раді. Листи до Головкіна зберігаються не лише у РГАДА, але декілька – й у РГВИА. “Просительные статейные пункты”, що склалися із двадцяти вимог⁵⁷, 12 березня 1728 р. в Москві були подані молодому цареві для розгляду, “хорошо ли они сочинены” гетьманом, через Г. І. Головкіна. У серпневому листі 1728 р. Апостол з інтересом цікавився у нього про резолюцію на “*просительные мои пункта*”⁵⁸. До речі, у своїх листах російський канцлер Г. І. Головкін іменував його титулом “*ясневельможный и превосходительный господин гетман войск малороссийских*”⁵⁹. 30 жовтня 1728 р. Д. Апостол писав також до графа Г. І. Головкіна, князя Василя Лукича Долгорукого та барона Андрія Івановича Остермана з клопотанням про відпу-

⁵⁵ РГАДА.– Ф. 248.– Оп. 29.– Д. 1793.– Л. 654; Оп. 41.– Д. 3569.– Л. 3; РГВИА.– Ф. 846.– Оп. 16.– Д. 43.– Л. 1–2; Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775. – К., 1998. – Т. 1. – Док. № 9, 10. – С. 53–55.

⁵⁶ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie. – Sygn. 1678 (Krz.): Ukazy carowej Anny z lat 1730–1733 dla hetmana zaporoskiego Daniela Apostoła i całego wojska zaporoskiego z Moskwy i Petersburga. – S. 1–25.

⁵⁷ РГВИА.– Ф. 864. – Оп. 16. – Д. 41. – Л. 1–23об. (копія, зроблена 12 березня 1728 р. в Москві генеральним писарем Михайлом Турковським. – Л. 1–9; чернетка “Просительных статейных пунктов”, датована 27 липня 1728 р., зі вставками тексту пояснень навпроти кожного з пунктів з підписами Д. Апостола “рукою власною” та М. Турковського. – Л. 9–23об.).

⁵⁸ РГАДА.– Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 642.

⁵⁹ Там само. – Л. 635; IP НБУВ. – Ф. VIII. – № 1455. – Арк. 5; № 1456. – Арк. 6; № 1457. – Арк. 7, 8.

щення з Москви генеральної старшини⁶⁰. Відомо також і про не зовсім приємне листування Д. Апостола з Г. І. Головкіним, який категорично висловлювався проти гетьманської ідеї запровадження торговельного меморандуму, згідно з яким мала бути встановлена повна свобода внутрішньої та транзитної торгівлі в Гетьманщині для українських і російських купців за умови оплати ними належних митних зборів, що традиційно поповнювали військовий Скарб⁶¹.

У відділі рукописів Бібліотеки Польської академії наук зберігається “*виденіє*” – список генеральної старшини тих часів⁶². Не без рекомендації Д. Апостола в січні 1729 р. Верховна таємна рада за посередництвом Г. І. Головкіна перезатвердила цей діяльний склад генеральної старшини⁶³, серед якої немало було колишніх мазепинців.

Новим гадяцьким полковником на місці Гаврила Милорадовича, зміщеного за численні зловживання і “*за починенніє от него козакамъ обыди*”, 30 травня 1730 р. “*волними голоси*” був обраний та затверджений полковий обозний Григорій Граб’янка⁶⁴. Започаткувалося взаємне, передусім службове листування⁶⁵. У листопаді 1730 р. в одному із листів гадяцький полковник повідомляв про відправлення “*сарень диких двѣ стрелцами Полку моего сотнѣ Опошанской добутих при семъ на кухню ѿшей Ясневелможности*”⁶⁶. А вже 19 грудня 1730 р. гетьман надіслав листа Г. Граб’янці, в якому повідомляв про отримання дичини з гадяцьких лісів та надсилав запрошення приїхати до Глухова⁶⁷. Проте гетьман загалом стежив за дотриманням субординації своїми полковниками. З цього приводу характерний лист-відповідь, адресований гадяцькому полковникові Г. Граб’янці з певним застереженням та умовою, щоб він особливо не цікавився прибутками гетьмана і надалі не турбував його своїми дещо нав’язливими проханнями (очевидно, йшлося про маетки, млини і т. п.)⁶⁸.

Дещо раніше, у жовтні 1728 р., за “указом монаршим” з “тайного верховного совета” лубенським полковником став середульший син Петро Апостол⁶⁹. Наймолодший – Павло Апостол прийняв із рук батька полковниць-

⁶⁰ РГВИА.– Ф. 864. – Оп. 16. – Д. 25. – Ч. 18. – Л. 12, 18, 19.

⁶¹ Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2 т. – К., 1992. – Т. II (Від половини XVII століття). – С. 185.

⁶² Biblioteka PAU i PAN w Krakowie. – Sygn. 269 (Krz.): Akta kozackie z lat 1596–1723. – S. 1–4; копія: ЦДІАЛ України.– Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2496. – Арк. 1–4.

⁶³ Дневник генерального подскарбья Якова Марковича // Киевская старина. – 1894. – Т. XLV. – С. 275.

⁶⁴ АВПРИ.– Ф. 124. – Оп. 124/1. – 1727–1731 гг. – Д. 30. – Л. 49– 49об; ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 3594. – Арк. 14–15, 16–16зв.

⁶⁵ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 3603. – Арк. 1–3зв., 4, 8, 9, 11.

⁶⁶ Там само. – Арк. 11.

⁶⁷ Там само. – Спр. 3450. – Арк. 3.

⁶⁸ Там само. – Спр. 19249. – Арк. 234зв.

⁶⁹ Дневник генерального подскарбья Якова Марковича. – С. 258.

кий пернач Миргородського полку: 8 жовтня 1727 р. – згідно з імператорським указом йому був “чин полковництва миргородского вручен”⁷⁰, а влітку 1730 р. разом із братом вони склали присягу в соборній Миколаївській церкві у Глухові⁷¹. Тому не дивно, що в листах часто фігурують його сини, які пішли стопами батька. Про них, власне, згадував Г. І. Головкін у листі до гетьмана, що “двум сыновьям его велено быть полковниками: Павлу – миргородским, Петру – лубенским, а здесь в Москве оставляется с ним сын его гетманский Павел Апостол”⁷². У всіх цих листах відчувається, окрім того, що писав гетьман “обох сторін Дніпра”, й те, що промовляв турботливий і люблячий батько і дідусь, який піклувався про долю своїх дітей та онуків. З цього приводу покажемо є лист ілїрійського графа, родом з Боснії, неогоціанта і дипломата, який провадив торговельні й фінансові операції в країнах Близького Сходу, Італії, в Україні та Росії, а як агент виконував політичні доручення російського уряду на Балканах – Сави Владиславича Рагузинського із Санкт-Петербурга. У відповідь на лист гетьмана з Глухова від 31 січня 1732 р. граф повідомляв про надані ним “рекомендации для внушков війих” та що “благородного внушка Вїйего Павла в нужде не оставил и 200. денег ему на кредит, когда нужда позове” взамін на гетьманську протекцію для його племінника Гаврила Владиславича, посвояченого з козацькою старшиною в Україні⁷³.

З Глухова 1732 р. Апостол навіть писав листа із поздоровленням царівні, майбутній імператриці Єлизаветі Петрівні⁷⁴. Так само видається цікавим блок листування з верховником, який “возсідав” на російському престолі біля нової російської імператриці, Ернстом-Йоганом Біроном – першим сановником імперії за Анни Іоанівни⁷⁵. Виявлено п’ять листів, що раніше не були опубліковані⁷⁶. В одному з листів від 22 грудня 1733 р. з Глухова гетьман повідомляв про свій подарунок “сиятельному графу”, “превосходительному обер-камергеру и кавалеру”, очевидно, до різдвяно-новорічних свят – “из стада своего заводу малороссійского десять кобилиць”⁷⁷. В останньому із листів, написаному 29 червня 1735 р. вдовою Д. Апостола – Уляною (Юліаною) Апостол з роду Іскрицьких, велася мова на теми суто родинні, вже навіть не про дітей, а про внуків, зокрема про графську протекцію для юного Данила Апостола – сина миргородського полковника Павла Апостола⁷⁸. Згодом цей онук гетьмана під час “золотої осені” козацького

⁷⁰ РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 641.

⁷¹ АВПРИ. – Ф. 124. – Оп. 124/1. – 1727–1731 гг. – Д. 30. – Л. 47, 48–48об.

⁷² РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 641.

⁷³ РГВИА. – Ф. 864. – Оп. 16. – Д. 25. – Ч. 18. – Л. 88.

⁷⁴ Там само. – Л. 78.

⁷⁵ Курукин И. Бирон. – М., 2006.

⁷⁶ РГАДА. – Ф. 11: Разряд XI. Переписка разных лиц. – Оп. 1. – Д. 491. – Л. 1–9об.

⁷⁷ Там само. – Л. 7.

⁷⁸ Там само. – Л. 9–9об.

Гетьманату – правління Кирила Розумовського обійматиме посаду генерального хорунжого.

Ще одна епістолярна підбірка – взаємне листування за 1730–1733 рр. Д. Апостола із московським гофмейстером Семеном Андрійовичем Салтиковим, який був двоюрідним братом імператриці, відтак одним із найвпливовіших тогочасних сановників Російської імперії⁷⁹. Ці листи містять різну інформацію: від справи опозиційного до гетьмана переяславського полковника Василя Танського, сербського шляхтича, брата київського полковника Антона Танського⁸⁰, і до люб’язного обміну подарунками у вигляді двох породистих турецьких скакунів⁸¹.

Листи Д. Апостола до С. А. Салтикова за грудень 1733 р. стосуються негідної, по суті кримінальної, поведінки у 1726–1733 рр. графського слуги Корнія Філонова – “с запорожцов”, який разом зі своїм слугою Стефаном у сотенному місті Мглин Стародубського полку побив “смертним боєм” нещадно, до крові мглинського козака Парфена Нечаєва, про що доповідав у полкову канцелярію сотник Афанасій Єсимонтовський, а також доньку Ірини Кондратихи – Агрипину “на веселном акту... неведомо за что оную дочкою тиранско бил и за волоса волочил”, украв каптан і сто рублів у стародубського канцеляриста Григорія Суханського, “бранил матерно” дружину мглинського фактора Матвія Суханського та чинив інші численні “предерзости”⁸². У відповідь останній лист С. А. Салтикова до гетьмана від 8 січня 1734 р. виносив вердикт злочинцю: “приказать пашпорт у него отобрать... и впредь служителем моим не называется”⁸³.

В інших листах мова, в основному, йшла про Кузьму Кричевця. Річ у тім, що на початку 1733 р. в Києві обирали нового вїта і російська сторона, як це було заведено ще з другої половини XVII ст., через своїх резидентів “просувала” свою кандидатуру. Гетьман формально запропонував міщанам за старим звичаєм (“по старому обычаю”) обрати із чотирьох найдостойніших кандидатів, наголосивши, проте, на імені свого претендента – Кузьми Кричевця. Міська громада Києва, що з XV ст. проживала за правом магдебурзьким, висунула натомість свого претендента – Павла Войнича, і таким чином виникла доволі резонансна “справа Войнича”. Саме із приводу патронату та рекомендації 20 липня 1732 р. Д. Апостол з Глухова спеціально писав московському гофмейстеру С. А. Салтикову листа як супровід київському бурмистру К. Кричевцю “с товариством”, які вибиралися із Глухова до Санкт-Петербурга в Колегію іноземних справ з “прошенієм”⁸⁴. У свою чергу, київ-

⁷⁹ Балязин В. Н. Императорские наместники первопрестольной. 1709–1917. – М., 2000. – С. 92–97.

⁸⁰ РГАДА. – Ф. 1239: Канцелярия обер-гофмейстера. – Оп. 3. – Д. 34756. – Л. 5–6.

⁸¹ Там само. – Л. 1–4.

⁸² Там само. – Д. 34827. – Л. 1–12.

⁸³ Там само. – Л. 13.

⁸⁴ Там само. – Д. 34773. – Л. 1–1об.

ський генерал-губернатор Й.-Б. фон Вейсбах запропонував кандидатуру бунчукового товарища Василя Биковського. Ця історія мала продовження уже після смерті гетьмана, оскільки 1734 р. Сенат затвердив кандидатуру К. Кричевця, однак через місяць сенатську постанову було скасовано та оголошено нові вибори. Й.-Б. Вейсбаху, до речі, було надіслано таємний припис, в якому наголошувалося, “дабы он на тот выбор под руками смотрел, и как возможно старался, чтобы они выбрали из природных великороссийских людей, которые в Киеве мещанами состоят”⁸⁵. Натомість у київському магістраті бурмистри, райці, старости цехів та урядники у жовтні 1734 р. вільними голосами обрали свого, а саме київського міщанина Павла Войничача⁸⁶.

З-поміж інших листів, які зберігаються у московському РГАДА, цікавими видаються листи з фонду Віктора Кочубея (1768–1834). Це був прямий нащадок – правнук – страченого Мазепою у липні 1708 р. за донос генерального судді Василя Кочубея, племінник по материнській лінії та вихованець російського канцлера, князя Олександра Безбородька. У цьому фонді зберігаються гетьманські універсали та листи, серед яких лист гетьмана Апостола від 14 жовтня 1730 р. з Глухова, в якому поміщено розпорядження мглинському сотникові, знатному бунчуковому товаришеві Олексієві Єсимонтовському та мглинському урядові стосовно указу до бунчукових товаришів Григорія Гамалії та Миколи Борозни про гроші, фураж і витрати під час посіву, йдеться й про інші деталі, які стосуються внутрішнього сотенного управління в Гетьманщині⁸⁷.

У Державному архіві в Кракові (АРКр) у відомій Збірці Русецьких у жовтні 2009 р. пощастило виявити лист гетьмана Данила Апостола до ніжинського полковника, росіянина Івана Хрущова. 27 серпня 1732 р. з Глухова гетьман писав до “ласкавого приятеля, пана полковника ніжинського” про проблему розміщення на зимових постоях – вінтерквартирах російських “драгунських і піхотних полків Українського корпусу в Малій Росії і в слобідських полках” на форпостах в Гетьманщині й забезпечення для них провіанту та фуражу “з обивателів Рейменту нашого без заплати”⁸⁸ (див. Документи, № 3). Ще за свого полковництва, зокрема у липні 1717 р., миргородський полковник скаржився у листі до гетьмана Івана Скоропадського про насильства від “постояльцев”-консистентів – солдатів російських полків, розміщених у полках Гетьманщини⁸⁹. Уже за власного гетьманства з цього

⁸⁵ Щербина В. І. Упривілейовані війти міста Києва (іменуюмого Подола) // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 123.

⁸⁶ Детальніше про “справу Войничача” див. також: Пришляк В. Козацький Гетьманат часів Данила Апостола: протиріччя між гетьманською та імперською системами влади // Соціум: Альманах соціальної історії. – К., 2010. – Вип. 9. – С. 173.

⁸⁷ РГАДА. – Ф. 1445: Кочубеи. – Оп. 1. – Д. 31а. – Л. 11.

⁸⁸ Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór Rusieckich. – Rkps. 69: Akta hetmanów zaporoskich 1658–1732. – S. 15–16, 18.

⁸⁹ НИОР РГБ. – Ф. 159: Коллекция Н. А. Маркевича. – № 445. – Л. 1.

приводу відома ціла низка універсалів та листів Д. Апостола своїм полковникам про утримання населенням російських полків, порядок видання провізії для особового складу й фуражу для коней – так званих порцій та рацій, сіна etc.⁹⁰.

Надзвичайно цікаві також листи за 1730–1733 рр., виявлені у ІР НБУВ та ЦДІАК України. Насамперед, це лист від 21 грудня 1730 р. до полковника лубенського Петра Апостола про розгляд супліки бунчукового товариша Олександра Гамалії, поданої на своїх сусідів – грунського сотника Гадяцького полку та пирятинського сотника Лубенського полку, з приводу захоплення та спустошення ними його лісу та угідь у Лубенській сотні та з проханням “нашого розсмотренія и указу”⁹¹ (Документи, № 2). Подібні листи зберігаються також у фонді Генеральної військової канцелярії ЦДІАК України. Свідченням відносно незалежної політики на початку гетьманування може послужити “откритий лист” гетьмана Д. Апостола від 26 листопада 1727 р. на адресу глухівських комісарів про виведення російських солдатів зі с. Данаєць Глухівської сотні Ніжинського полку у зв’язку із вчиненням ними крадіжок, незаконним вирубуванням лісу та іншими образами, завданими мешканцям села⁹². Листи за жовтень–грудень 1732 р., в основному, також стосуються розквартирування та забезпечення російських військ у полках Гетьманщини і зокрема на території Лубенського полку. На перший погляд, кореспонденція – вповні офіційна, бо виходила з резиденції від гетьмана. Однак разом з тим звертання на початку листа таке: “Милый наш Сину, П[а]не Полковнику Лубенській”⁹³. Окремі листи містять підпис: “[Т]воєї всегo добра зичливий отець”⁹⁴. Власне, оте звертання і підпис наприкінці листа підкреслює важливий сентимент: батько-гетьман саме такими фразами звертається до сина-полковника і вирішує поточні справи про землеволодіння, розміщення та забезпечення порціями і раціями російських драгунських полків тощо. Один із листів, надісланий з Глухова і датований 1732 р., зберігається у фондах Національного музею історії України в Києві. Це – прохання гетьмана розглянути супліку знатного бунчукового товариша, генерального підскарбія Якова Марковича на лукомського сотника Лубенського полку Мартина Козинця, який зловживав своїм становищем. З цієї історією перекликається інша, більш рання, коли 20 грудня 1727 р. новообраний гетьман звертався у листі до прилуцького полковника Гната Галагана з приводу задоволення прохання сотнян – козаків Іваницької сотні про вибори нового сотника Григорія Волошина, до речі, свояка Д. Апостола, на місце сотника

⁹⁰ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 2972. – Арк. 8–9; Спр. 3151. – Арк. 4; Спр. 9380. – Арк. 25–30, 31–33, 34–38, 109–112; Спр. 4570. – Арк. 8; Спр. 4307; Спр. 4264; Спр. 4593; Спр. 4560 та ін.; АРКГ. – Z. Rus. – Rkps. 69. – S. 15–16, 18.

⁹¹ ІР НБУВ. – Ф. II: Історичні матеріали. – № 27989. – Арк. 4–4зв.

⁹² ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 774. – Арк. 28.

⁹³ Там само. – Спр. 9380. – Арк. 97, 98, 105, 106.

⁹⁴ Там само. – Арк. 97зв., 108.

Павла Миницького, який чинив “зди́рства”⁹⁵. Бо козацька старшина не раз заби́рала сіноко́сні луки та інші добрі, ліпші ґрунти, і про це маємо цілі розси́пи докумен- тального архівного матеріалу. До цього процесу долучи- лася також підступна, лицемірна демаґогія та словесна облуда російського царя Петра I, особливо з 1710 р. та у період бурхливої фіскальної діяльності першої Малоросійської колегії у 1722–1727 рр., вибудована на дуже дражли- вий установці: нібито Російська імперія передовсім захищала усіх обивате- лів, посполитих і козаків від ненаситних зловживань та надужиття власної козацької старшини. У цьому контексті якраз цей згаданий у листі сотник Мартин Козинець – “многие обиды й разоренья чинил при хуторе...”⁹⁶.

Крізь призму епістолярію добре проглядаються взаємовідносини з духів- ництвом. 18 вересня 1729 р. гетьман листовно звертався до чернігівського і новгород-сіверського єпископа Іродіона Жураківського з нагадуванням про підлеглисть усього духівництва цивільним судам у справах про майнові су- перечності⁹⁷. Того ж року гетьман листовно апелював до архімандрита Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові Германа Кононовича з приводу врегулювання земельної суперечки, що розгорілася між монахами та гене- ральним обозним Яковом Лизогубом⁹⁸. Відомі також листи гетьмана, дато- вані 26 січня – 7 лютого 1733 р., до ректора Київської академії Амвросія Дубневича про заборону привертати у підданство козаків, які мешкали у маєтності академії у селі Мотовилівка Київської сотні Київського полку⁹⁹. 16 травня 1733 р. він написав листа до Анни Іоанівни з проханням поверну- ти його доньці Тетяні, удові бунчукового товариша Івана Ломиковського, маєтності, відібрані злочасно 1709 р. у її тестя-мазепинця, колишнього генерального обозного Івана Ломиковського¹⁰⁰.

Підсумовуючи спостереження із розглянутих документів, можна кон- статувати, що підписи Д. Апостола в листах – надзвичайно промовисті: “Слу- га ласкавий Ея Императорского величества Войска Запорожского обоих стор- он Днепра гетман Данило Апостол”. Вживана в кореспонденціях титулатура на кшталт “нижайшее подножие”, “нижайший слуга” чи “слуга ласкавий” – зрозуміла і навіть звична для етикету офіційного епістолярію другої чверті ХVIII ст. Разом з тим напрошується висновок, що Д. Апостол, козацька стар- шина, за винятком і навіть не виключаючи таких постатей до/після 1708 р., як Іван Мазепа чи Павло Полуботок, – усі вони, в основному, “розбудовува- ли” імперію передусім для себе, для своєї родини, своїх дітей та онуків. Тому листи дуже добре розставляють потрібні акценти, роблять смислові наголоси на фактах і загальній тенденції масового політичного “малоросій-

⁹⁵ НИОР РГБ. – Ф. 159. – № 435. – Л. 1.

⁹⁶ Національний музей історії України. – РД-56. – Арк. 1–1зв.

⁹⁷ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 503. – Арк. 12–15.

⁹⁸ НИОР РГБ. – Ф. 159. – № 240. – Л. 1.

⁹⁹ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 1. – Т. I. – Спр. 58. – 3 арк.

¹⁰⁰ Там само. – Оп. 3. – Спр. 18665. – Арк. 9–10.

ського” пристосуванства і навіть колаборантства козацької старшини, яка теж, деколи з великою охотою та особливим заповзяттям, вклала свою цеглинку в розбудову самодержавно-деспотичної імперії. Оглядаючи та узагальнюючи весь досвід XVIII ст., побачимо, що вже нащадки козацької старшини, такі як Олександр Безбородько, Віктор Кочубей, Андрій Розумовський та інші – вже у XIX ст., будуть тими першими особами в Російській імперії, які, маючи українське походження, українське коріння, стануть ревними провідниками російської імперської ідеї. Не кажучи вже, що такі церковні достойники родом з України, як Феофан Прокопович, Стефан Яворський, які до того співали осанну ясновельможному гетьманові Іванові Мазепі, в листопаді 1708 р. добровільно чи примусово з ідеологічних мотивів стали авторами тексту анафемі – відлучення від церкви найбільшого церковного мецената рідної землі усієї козацько-гетьманської доби. Козацька еліта, щоби виживати, мусила пристосовуватися до тих непростих, інколи й трагічних, обставин, часто-густо роблячи це свідомо. Тому матеріали листування є дуже важливим джерелом не лише для відтворення того духу епохи, того середовища, а й для з’ясування основних мотивацій у політичній, публічній та повсякденній приватній поведінці. Тогочасне буття було позначено тим, що російський централізм – без зайвих сентиментів щодо руйнування самобутньої козацької України, – Україну цілеспрямовано нівелював, вимощуючи згодом на її руїнах “добре керовану”, “добре регульовану державу” у стилі та дусі просвіченого абсолютизму. І листи дають змогу відповісти: як той козацький Гетьманат, фактично упокорена українська автономія ще мала сили якимось чином реагувати – погоджуватися чи противитися, – на той далекосяжний централізаторський тиск новопосталої Російської імперії. У цьому плані листи як історичні джерела є надзвичайно цінними та інформативними, бо загальним тоном і окремими деталями допомагають реконструювати багатолікий і неповторний історичний образ людини на тлі епохи.

* * *

Публікація трьох оригіналів документів здійснюється зі збереженням усіх особливостей українського скоропису першої половини XVIII ст., за принципом “літера в літеру” (відсутня у сучасному українському алфавіті літера “v” зазвичай передається в публікації документів як “в”), за винятком часткового регулювання великих і малих літер, а також дотримання норм сучасної пунктуації. У круглих дужках розшифровано скорочення, виносні літери позначені курсивом, титла над скороченими словами збережено.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

1728, 2 квітня. Москва. – Лист гетьмана Данила Апостола до російського імператора Петра II із обґрунтуванням доцільності пропуску єврейських купців на ярмарки в Гетьманщину

[28] Бжією поспѣшествѣщою млстію всепресвѣтлѣйшому державнѣйшому великому Гдрю ПЕТРѸ второмѸ ИмператорѸ и самодержцѸ всероссійскому, московскому, кіевскому, владимѣрскому, новгородскому, црю казанскому, црю астраханскому, црю сибѣрскому, гдрю псковскому и великому кнзю смоленскомѸ, кнзю естландскому, лифланскому, корелскому, тѣрскому, югорскому, пермскому, вятскому, болгарскому и инныхъ, гдрю и великому кнзю Новагорода, низовскіе земли, чернѣговскому, рязанскому, ростовскому, ярославскому, бѣлоозерскому, ѳдорскому, обдорскому, кондійскомѸ і всеа сѣверныа страны повелителю и гдрю Іверскіа земли, карталинскихъ и грѣзинскихъ црей и кабардинскіе земли черкаскихъ и горскихъ кнзей і инныхъ наслѣдномѸ Гдрю и обладателю.

Вашего Императорского всепресвѣтлѣйшого величества вѣрный подданный Гетманъ Данило Апостоль со всѣм Войском обоихъ сторонъ Днѣпра Запорожскимъ падше предъ все(а)вгусте(й)шымъ вашего Императорского величества маестатомъ Ѹ стопи ногъ монаршыхъ всемиренно до лица земли чоломъ бю. В(аших) подданныхъ моихъ передъ симъ пунктомъ выражено покорнѣйшее мое прошеніе до вашего Императорского величества, чтобъ купцовъ жидовъ для промысловъ купеческихъ приходящихъ внутрь Малой Россіи на вѣрочніе ярмарки впѣщатъ было невозбранно, ибо ежели кѣпцамъ жидамъ ѳздитъ в Малѣю Россію возбранить, то купечеству великороссійскому и малороссійскому и обще обывателямъ малороссійскимъ в томъ будетъ нѣжда немалаа, и потребныхъ товаровъ купить не Ѹ кого; А прошлого марта 28 сего 1728 году получилъ я з Малой Россіи отъ ѳправляющихъ тамъ на мѣстцѸ моемъ доношеніе, в которомъ пишѣт, что за границею отъ Кіева подъ Чернобиллю не малое число стоитъ кѣпцовъ жидовъ з многими товарами в Малѣю Россію нѣждно потребными, которыхъ внѣтръ Малой Россіи опѣщатъ за ѳказомъ вашего Императорского величества ожидаѣт присланнымъ не смѣют, и в прошедшіе недавно ярмаркахъ, а именно, в нѣжинскомъ, ромѣнскомъ, и стародѣбовскомъ за не пропускомъ кѣпцовъ жидовъ в Малѣю Россію саміе потребніе междѸ кѣпцами великороссійскими и малороссійскими торги пресѣклися, и знатное в доходахъ до скарбѸ воинского належныхъ и в повинностяхъ індѣктовыхъ стало быт ѳмаленіе послѣдователно же за тимъ и впредъ в купеческихъ промыслахъ и заводахъ и (с)кѸдость и в доходахъ скарбовыхъ ѳронъ немалій будет. Пре то я всепокорнѣйше вашему Императорскому величеству доношѸ, что хочай прежде еще за Антецессора¹ моего Гетмана Скоропадского жидовъ держатъ в Малой Россіи всѣмъ было запрещено, почому ихъ з Малой Россіи тогда жъ вислали вонъ, токмо преступаѣа тоѸ запрещеніе держали онихъ жидовъ почепскіе і камполскіе ѳправители и протчіе имъ подобніе прикажчики, да бывшой коллегіи Малороссійской президентъ ѳнераль маіор Велламиновъ² принималъ ихъ же жидовъ в Малой Россіи в деревнѣ ему по бытію его тамъ надлежашіе, і запродавалъ имъ жидамъ не толко тіе деревнѣ в аренду, но и гетманскіе маестности ШептакѸвскую

волость, и ключъ Гадацкій давалъ им же на одѣпи, чрезъ що междѣ малороссійскими обывателями дѣчинилися *от* онихъ жидовъ о заборахъ по долгахъ немаліе ссори и заводи, которіе и по сю порѣ еще неокончилися. З тихъ мѣрь при доземномъ чолопоклоненіи моемъ всемирно вашего Императорского величества прошѣ, чтобъ мѣлстивимъ ѣказомъ вашего Императорского величества кѣпцовъ жидовъ и протчїихъ іноземцовъ в Малю Россію на время на вѣрочніе ярмарки в города, в Нѣжинъ, в Ромень, в Борзну, в Кролевецъ и в Стародубъ з товарами вѣдчатъ было повелено для ползи и для доволствованія нуждъ малороссійскихъ обывателей и для бытія полнихъ коммерцій междѣ великороссійскими и малороссійскими кѣпцами по прежнемъ, дабы за тимъ в скарбѣ войсковомъ и в індѣктовыхъ доходахъ³ не было напрасной убелѣ и потеранія, о чомъ Вашего Императорского величества з тайнымъ совѣтникомъ и министромъ Гїдномъ Надѣмовимъ⁴ доволное по прошенію великороссійского и малороссійского купечества имѣлъ на сношеніе и согласное мнѣніе; толко б у нихъ кѣпцовъ жидовъ при в'ездѣ ихъ в Малю Россію брать ассекраціи⁵, что оны по окончаніи вѣрочнихъ ярмарковъ *выездить* повинны вонъ з Малой Россіи нимало не мешкая, а выезда за границу золота и сребра і заповѣднихъ товаровъ |: под смертною казнію и под потераніемъ всѣхъ ихъ купеческихъ товаровъ :| *вывозит* не будутъ. А понеже оны жида во всей Полци *от* старшинъ и владѣльцовъ таможныхъ имѣютъ в закупахъ мита и комори, где ѣ кѣпчества з товаровъ берутся пошлины, когда купци малороссійскіе ходятъ в Шліонскъ и в Кгданскъ черезъ Полщѣ⁶ брали ѣ нихъ лишніе *взятки* и задержуютъ бывало ихъ малороссіянъ на митахъ не безъ трѣдности и не безъ шкоди; Того ради в той же ассекраціи при вѣдченіи ихъ в Малую Россію брать ѣ нихъ жидовъ подписку, чтобъ они *переежджающихъ* малоросіянъ з товарами чрезъ Полцу ничимъ не затрудняли, лишнего не брали и на митахъ не задержовали, а когда такаа ѣ нихъ подписка *взята* *будетъ*, то малороссійскому купечеству *впередъ* *од* жидовъ в Полщѣ обидѣ и трѣдностей чинено не *будетъ*, ибо имѣтимутъ опасеніе, чтобъ противнымъ образомъ нимъ жидамъ в Малой Россіи за обыду кѣпцовъ малороссійскихъ нездѣлано равного награжденія. А для жилла жидовъ в Малой Россіи держатъ *впередъ* нихъ, то бы зъ великороссійскихъ и малороссійскихъ людей не держали и не принимали по силѣ ѣказѣ Вашего Императорского величества, при томъ подписуюся.

Вашего Императорского всепресвѣтлѣйшого величества
вѣрний подданий
и всенжай(шій) рабъ и подножие
Войска вашего ж Императорского величества Запорожского
обоихъ сторонъ Днѣпра
Гетманъ Данило Апостоль

Априла 2 дня
1728 годѣ в Москвѣ

Дописка (російськимъ скорописомъ): № 282 (записаше), 1728, г(оду), Апрѣля. въ 5 ч(исло), поданъ записавъ *взять* въ Малороссійское Повытьѣ⁷.

Відбитокъ гетьманської (військової) печатки (збережений наполовину, нижній край листа пошкоджено, відреставровано); адреса на звороті:

[28 об.] Бжією поспѣшествѣщою млстію всепресвѣтлѣйшому державнѣйшому великому Гдрю Петру второмѣ Императорѣ и самодержцѣ всероссійскому, московскому, кіевскому, владимѣрскому, новгородскому, црю казанскому, црю астраханскому, црю сибѣрскому, Гдрю псковскому и великому кнзю смоленскомѣ, кнзю естляндскому, лифляндскому, корелскому, тѣрскому, югорскому, пермскому, вятскому, болгарскому и инныхъ, Гдрю и великому кнзю Новгорода, низовскіе земли, чернѣговскому, рязанскому, ростовскому, ярославскому, бѣлоозерскому, ѳдорскому, обдорскому, кондійскомѣ і всея сѣверныя страны повелителю и Гдрю Іверскіа земли, карталинскихъ и грѣзинскихъ црей и кабардинскіа земли, черкасскихъ и горскихъ кнзей и инныхъ наслѣдномѣ Гдрю и облаадателю, Его Императорскому всепресвѣтлѣйшомѣ величеству.

Дописка (у крайньому правому кутку): Апрѣля 5: (числа)
№ 282

РГАДА. – Ф. 248: Сенат и сенатские учреждения. – Оп. 41. – Д. 3568. – Л. 28–28об. Рукопис, оригінал.

№ 2

1730, 21 грудня. Глухів. – Лист гетьмана Данила Апостола до сина, лубенського полковника Петра Апостола з приводу спустошення козацькою старшиною лісу, що належав бунчуковому товаришеві Олександрю Гамалії

[4] Милій Наш Синѣ Пне Полковникѣ Лѣбенский

Пнѣ Алезандер Гамалѣя товариш бѣнчуковий⁸ сѣплѣковаль до нас, ѳскаржаючись на грѣнского сотника Милорадовича полкѣ Гадацкого, да на Григоріа Корнѣева сотника пиратинского полкѣ Лѣбенского: такъ же на Ілію Алезандрова зятія покорного Василя Свѣчки да на Івана того жѣ Василевого Свѣчки сина, что имѣет он в тестя своего Лукіана Свѣчки даний лѣсъ с протчими ѳгодіама в сотнѣ Лѣбенской в селѣ Енковцах⁹ найдѣючіяся, которій лѣсъ его Свѣчки и писмомъ ему Пнѣ Гамалѣя во владѣніе ѳтверждень: а ннѣ показаніе сотники грѣнский и пиратинский, такъ же и Ілля, Василя Свѣчки зять, и синѣ его Іванѣ оних лѣсъ пѣстошат и до спѣстошенія приводятъ и о том просил онѣ, Пнѣ Алезандер Гамалѣя, нашего рассмотренія и указа: про то предлагаѣм в(ашей)м(илос)тїи, абы показаним сотникам грѣнскомѣ и пиратинскомѣ да Ілли Алезандровѣ, Василя Свѣчки зятю, и Іванѣ, Свѣчиномѣ синѣ, запретить, дабы они показанного лѣса от Свѣчки Пнѣ Гамалѣи ѳстѣпленного не пѣстошили, а если бы хто з них ѳчинилъся ослушень, то з такими ослѣшниками велѣль бы всех поступать якъ права повелѣвают. З Глѣхова дека(бри) д(на) 21 рокѣ 1730.

В(ашой) М(илос)тїи всего добразичливый Отцѣ
Ея Императорского величества Войска Запорожского
обоихъ сторонѣ Днѣпра Гетман Данило Апостол

Гетьманська (військова) печатка (з червоно-брунатного воску та з паперовою кустодією); адреса на звороті:

[4 зв.] Єя Імператорского величества
Войска Запорожского Полковниковъ
Лѣбенскомѣ Пѣтрѣ Апо-
толѣ, миломѣ синовѣ
нашомѣ

ІР НБУВ. – Ф. II: Історичні матеріали. – № 27989. – Арк. 4–4зв. Рукопис, оригінал.

№ 3

1732, 27 серпня. Глухів. – Лист гетьмана Данила Апостола до ніжинського полковника Івана Хрущова про розташування та забезпечення драгунських і піхотних полків Українського корпусу російської армії на форпостах у Гетьманщині

[15] Мой Ласкавий Приятелю Пѣе Полковнику Нѣжинский.

Сего Августа 14 дня премошнѣйшую Єя Імператорского Величества й Государственной Коллегии иностранныхъ дѣлъ¹⁰ получили мы грамоту минувшого Юліа *от* 25 дня нѣшнего году къ намѣ *отпущеную*, и при той грамотѣ сообщенную вѣдомсть ѡ расположеніи драгунских и пѣхотных полковъ Украинского корпуса в Малой Россіи и в слободских полках, в которой репортиціи по м(не)нію военной коллегіи и предѣленіе в Малую Россію на будущую *винтеръкватуру* генералитет с ихъ штапомъ, и такъ тіе драгунскіе *шесть* полковъ, которіе провиантъ и фураж *будут* получать с обывателѣй Рѣйменту нѣшего безъ заплати, іако й другіе которіе за заплату расположить надлежит, и бливоже ти полки, которіе чрезъ будущую зиму в Полках Рѣйменту нѣшего на форпостахъ обритати будут, а именно Рижский *от* Смоленска чрезъ Стародубовский до Чернѣговского полку, Тверской чрезъ Чернѣговский до Переяславского, Інгермоланский чрезъ Переяславский, Лубенский до Миргородского, Володимѣрский чрезъ Миргородский и Полтавский полки и преступили Украинскую линѣю *от* Донца до старого Гедара¹¹, а понеже Его Сіателство Г(ос)п(о)д(и)нѣ Генераль Аншефѣ Кіевской губернѣи Генераль Губернаторъ и кавалеръ *фон* Вейзбахъ писаніемъ своимъ сего Августа *от*. 10. *отпущенним*, а нами девят(над)цат чиселъ полученнихъ обіавиль, что означенніи полки Тверский и Рижский ис компоментовъ уже виступили, а Інгермоланский и Володимѣрский на досмотрѣ Інспекторском, по тому жъ и ис компоментовъ в скорости й тѣ(м) виступил, и маршировал ко *опредѣленным* форпостамъ, и для того требоваль Его Графское Сіателство назначить тимъ полкамъ *винтерквар-*// [16] тири в ближнихъ *от* фарпостовъ мѣстахъ; того ради в означенніи рѣйменту нѣшего полки ѡ семъ *отправленіи* нѣши указы, чтобъ *опредѣлены* были в тѣхъ полкахъ показаннимъ фарпостнимъ полкамъ в томъ числѣ и Володимѣрскому ближніе *от* фарпостовъ мѣста, а понеже по росписанію к тому минувшого Априля 5 дня сего году состоявшомуса с полку Вятского на полкъ Володимѣрский *опредѣлено* порціи¹² сто три к полученію чрезъ лѣтніе мѣси: того ради, абысь былъ приказаль полковимъ комиссаромъ до будущихъ зимнихъ мѣсей указніе порціи на ѡній полкъ вистарчать безъ задержанія, а в добавку противъ полного комплекта с полковъ, с Миргородского тисача *патнадцат*, с Лубенского, *девятдесят* *восимъ* по прежнему вистарчано будетъ. В Охтирскомъ же и в Харьковскимъ магазейни, когда означенный полкъ на *опредѣленныхъ* фарпостахъ распо-

живши провиантъ с полку Вятского получит, а тех денегъ за провиантъ не дано
бъ, предлагаем. З Глухова август(та) д.(ня) 27, 1732 году

В(ашой) М(ило)сти Ласкавий Приятель

Ея Императорского Величества Войска запорожского ѡбоихъ сторонъ
Днѣпра Гетманъ и Кавалеръ Данило Апостоль

На звороті гетьманська (військова) печатка; адреса:

[18] Ея Императорского величества Войска Запорожского
Полковниковъ Нѣжинскомѣ Пѣну Ивану Хру-
щовѣ моему ласкавому пріятелѣвѣ.

Дописка: о фарпостахъ

Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór Rusieckich. – Rkps. 69: Akta hetmanów
zaporogskich 1658–1732. – S. 15–16, 18. Рукопис, оригінал.

КОМЕНТАРІ

1. “[...] Антецессора [...]” – антецессор (*латин.* antecessor) – попередник.

2. “[...] бывшой коллегии Малороссійской президентъ енераль маіор Велами-
новъ [...]”. – Малоросійська колегія (1722–1727) – вища апеляційна інстанція та
центральный адміністративно-контролюючий орган Російської імперії; заснована
за указом Петра I у травні 1722 р. для управління Гетьманщиною. Діяла у Глухові у
складі президента (бригадира, від 1726 р. – генерал-майора) Степана Лукича Вель-
ямінова (1670 – після 1736), шести членів, прокурора і канцеляристів. Реформувала
систему оподаткування, залучивши вперше в повному обсязі українські фінанси до
царської казни, чим готувала ґрунт для остаточної інкорпорації козацького Гетьма-
нату до складу Російської імперії. Запам’яталася проявами жорсткого фіскалізму,
фінансовими злочинами, нечуваними поборами та численними зловживаннями,
проти яких і виступила генеральна козацька старшина на чолі з наказним гетьма-
ном Павлом Полуботком. Див.: *Джиджора І.* Реформи Малоросійської колегії на
Україні в 1722–3 рр. // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови
Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової
праці в Галичині (1894–1904). [Додаток: тексти документів]. – Львів, 1906. –
С. 352–372; передрук: *Джиджора І.* Реформи малоросійської колегії на Україні в
1722–23 рр. // *Джиджора І.* Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і заміт-
ки / З передмовою акад. М. Грушевського. – К., 1930. – С. 96–109; *Горобець В.*
Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. – К., 1998; *його ж.* “Воли-
мо царя східного...” Український Гетьманат та російська династія до і після Пере-
яслава. – К., 2007. – С. 287–408.

3. “[...] в скарбѣ войсковомѣ и в індѣктових доходах [...]”. – Військовий скарб –
державна скарбниця Війська Запорозького, заснована за часів Б. Хмельницького, її
фінансовими справами з перервами відала Генеральна скарбова канцелярія або Кан-
целярія військового скарбу (1723–1781) на чолі з генеральним підскарбієм, посаду
якого було відновлено 1728 р. за гетьмана Д. Апостола. Індукта – назва ввізного
(імпортного) мита, що збиралося з купців, “які приїжджали із заграниці”, за привез-
ені товари до Гетьманщини у другій половині XVII – першій половині XVIII ст.

Право на стягнення індукти часто віддавалося на відкуп “охочим людям”. В Гетьманщині було також і вивізне (експортне) мито – евекта. Обидва митні збори були скасовані в 1754 р. за гетьмана К. Розумовського. Див.: *Барвинский В. А.* Заметки по истории финансового управления в Гетманщине // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1914. – Т. XXI: Сборник статей в честь Владислава Петровича Бузескула. – С. 824; *його ж.* До питання про індукту та евекту в Гетьманщині // Наукові записки Науково-Дослідчої катедри історії української культури. – Харків, 1927. – № 6. – С. 441–447; *Пришляк В.* До питання про торговельні комунікації і митні системи українських земель першої половини XVIII століття // Записки НТШ. – Львів, 2000. – Т. ССXL: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 387–388; *Ліцосва О.* Офіційні та неофіційні митні тарифи Гетьманщини першої половини XVIII ст. // Київська старовина. – 2003. – № 4 (352). – С. 88–96.

4. “[...] з тайнымъ совѣтникомъ и минѣстромъ Гѣйдномъ Наѣмовимъ [...]”. – Федір Васильович Наумов (1692–1757) – таємний царський радник і міністр при гетьманові Д. Апостолі (1727–1728). Його секретна місія у Глухові розпочалася 18 вересня 1727 р., напередодні елекції гетьмана: “*по высочайшемъ Вашего Императорского величества определению и указу прибывши в Малую Россию вашего Императорского величества тайный советник и министр Гѣйдн Наумовъ для Елекции Гетманской в Глуховъ*” (РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 631). Ф. В. Наумов тримав таємну інструкцію – “*особливи секретные пункты*” від Верховної таємної ради, де йому наказувалося “*предостерегать и путь к тому предуготовить, чтоб, конечно, его, Данила Апостола, а не иного кого в гетманы народ избрал*”, та який і оголосив текст царської грамоти від 12 травня 1727 р. про дозвіл на гетьманські вибори (ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 2249. – Арк. 24; Спр. 2253. – Арк. 5). “*По инструкции... да сверх инструкции*” Ф. В. Наумову було наказано не лише стежити за виборами й усіма кроками гетьмана, а й “*по избрании гетмана выбрать правильно кандидата в генеральную старшину*” (РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 605–607об.), а також регулярно доносити в Колегію іноземних справ “*с приложением своего мнения*” (там само. – Л. 608). Із Глухова він надсилав свої донесення до січня 1729 р. (там само. – Л. 318). У 1728 р. після повернення до Санкт-Петербурга за вдало проведені вибори отримав орден св. Олександра Невського. Див.: *Горобець В. М.* До питання про еволюцію гетьманської влади у першій третині XVIII ст. Пункты секретные тайному советнику Федору Наумову // УІЖ. – 1993. – № 2–3 (383–384). – С. 70–75.

5. “[...] ассекурації[...]” – ассекурація (*латин.* *assecuratio*) – страхування товарів або майна.

6. “[...] купци малороссійскіе ходят в Шліонскъ и в Кгданскъ через Полщѣ [...]”. – Гетьманщина досить активно розвивала експортно-імпортні операції зі своїми західними сусідами. Найприбутковішою галуззю торговельної діяльності була закордонна торгівля волами. Великі гурти худоби утримували або скуповували на лівобережних ярмарках навесні, випасали їх до червня, а потім з допомогою найманих погоничів – гайдаїв переганяли через Правобережжя і західноукраїнські землі до Польщі, Австрії, німецьких держав, а звідти везли найнеобхідніші промислові товари. У вивозі худоби на західні ринки брали участь не лише професіонали – купці, але й козацька старшина і міщанство. Найвідомішою торговельною артерією, якою провадили волів до Центральної та Західної Європи, була “Шльонська

дорога” на Вроцлав. Окрім волів, на захід вивозили також юхт, сало, щетину, “пеньку” (конопляне прядиво), віск та ревінь. Іншими важливими контрпунктами української закордонної торгівлі “західного” напрямку були Гданськ і Крелевець Прусський (Кенігсберг). Див.: *Джиджора І.* Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // *Записки НТШ.* – Львів, 1910. – Т. ХСVIII. – Кн. VI. – С. 63–72; *Дубровський В.* До питання про міжнародну торгівлю України в першій чверті XVIII ст. // *Записки історико-філологічного відділу ВУАН / За ред. М. Грушевського та О. Грушевського.* – К., 1931. – Т. XXVI. – С. 369–388; *Оляничин Д.* Торговельні зносини України з Бреславлем у XVIII ст. // *Наша культура.* – Варшава, 1935. – Кн. 8. – С. 483–489; *Тищенко М. Ф.* Про участь Лівобережної України в зовнішній торгівлі Росії у XVIII ст. // *УІЖ.* – 1963. – № 6. – С. 105–107; *Пришляк В.* До питання про міжрегіональний та міждержавний товарообмін в українських землях першої половини XVIII століття // *Записки НТШ.* – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII: Праці Історично-філософської секції. – С. 57–62; *його ж.* Торговці Гетьманщини у першій половині XVIII ст. // *Київська старовина.* – 2001. – № 6 (342). – С. 69.

7. “Малоросійское Повытье”. – відділ Малоросійського приказу в Московському царстві, а від 1720 р. – московської контори Колегії іноземних справ у Російській імперії, де зберігалися і розподілялися по відповідних відділах списки справ, протоколи, інші документи, що стосувалися України.

8. “Піть Алезандер Гамалѣя товаришъ бѣнчуковый [...]” – Олександр Гамалія – син генерального осавула Михайла Гамалії, бунчуковий товариш у Лубенському полку. Бунчуковий товариш – представник привілейованої частини козацької старшини кінця XVII – XVIII ст., член почесного відділу в оточенні та під покровительством гетьмана (під гетьманським клейнодом – бунчуком). У військових походах бунчукові товариші перебували під орудою генерального бунчужного. За ранговою ієрархією та субординацією вважалися трохи нижчими під полковників і, як елітний резерв, при потребі, за наказом заступали полковників у командуванні полком. До бунчукового товариства входили діти генеральної та полкової старшини. Кількість їх не була чітко визначена і цілковито залежала від гетьмана, який набирав їх із визначніших родин за принципом родової спадковості (таким, для прикладу, був давній козацько-старшинський рід Гамаліїв). Звання бунчуковий товариш, як ознака підвищення по службі, надавалося полковій старшині, сотникам, військовим канцеляристам. Привілей бунчукового товариша як особи, що вилучалася з юрисдикції полковника і перебувала “в особливій гетьманській протекції”, полягали в тому, що він звільнявся від місцевого суду і судився в Генеральному військовому суді. Окремі бунчукові товариші супроводжували гетьмана в поїздках до Москви та Санкт-Петербурга, царських урядовців по Гетьманщині, залучались до роботи у Генеральній військовій канцелярії, відповідали за приймання провіанту для війська, стан шляхів і поштовий зв’язок, брали участь у святкових церемоніях. За майновим цензом посідали провідне місце серед козацької старшини, тому були великими землевласниками й нерідко володіли значними маєтностями, навіть більшими у порівнянні з маєтностями генеральної старшини. Кожному з них на чин належало 200 дворів, а грошове жалування, у 1729 р. наприклад, складало 60 рублів і пару соболів. Наприкінці XVIII ст. більшість із бунчукових товаришів перетворилися на поміщиків. Див.: *Модзалевский В. Л.* Гамалѣи // *Малоросійський родословник:* В 4 т. – К., 1908. – Т. I: А–Д. – С. 242; *Панашенко В. В.* Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XII – XVIII ст.). – К., 1995. – С. 57–67; *її ж.* Бунчукові товариші // *Київська старовина.* – 1997. – № 5. – С. 24–40; *Ситий І.* До історії українського війська: списки бун-

чукових товаришів та сотників 1733 р. // Сіверянський літопис. – 2000. – № 5 (35). – С. 139–143; *Репан О. А.* Бунчукове товариство у 1735–1739 роках // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 37–38; *його ж.* Старшинський реєстр 1736 року // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 2. – С. 552; *Панащенко В.* Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині // “Істину встановлює суд історії”: Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка. – К., 2004. – Т. 2: Наукові студії. – С. 291–347; *Кривошея В. В.* Володіння бунчукового товариша Андрія Васильовича Борковського та його нащадків // Сіверянський літопис. – 2007. – № 6. – С. 106–114; *Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О. В.* Українська козацька старшина. – К., 2008. – Ч. 3. – Кн. 1: Значне військове товариство. Бунчукове товариство. – С. 75.

9. “[...] в сотнѣ Лѣбенской в селѣ Ёнковцах [...]” – с. Єнківці Лубенської першої сотні Лубенського полку (нині у Лубенському р-ні Полтавської обл.).

10. “[...] Государственной Коллегии иностранных дѣлъ [...]”. – Колегія іноземних справ (1720–1832) – по-іншому, Іноземна колегія була центральною установою новопосталої Російської імперії, що відала їй зовнішню політику. Утворена в 1717–1720 рр. у ході колезької реформи Петра I замість Посольського приказу, займалася організацією зовнішніх відносин з іноземними державами, а також з уральськими козаками, калмиками і управлінням Україною (в 1727–1734 рр. і в 1749–1756 рр.), поштовою справою (до 1782 р.). Підпорядковувалась імператорам, оминаючи Сенат, а в окремі періоди – Верховній таємній раді та Кабінету міністрів. У другій чверті XVIII ст., за часів гетьманування Д. Апостола, сюди із Сенату були якраз передані “малоросійські справи”. На той час президентами Колегії іноземних справ по чергово були Г. І. Головін та А. І. Остерман. На адресу Колегії іноземних справ безпосередньо писали свої листи-донесення і грамоти гетьман Д. Апостол (РГАДА.– Ф. 248.– Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 272, 611, 614, 616; Оп. 41. – Д. 3569. – Л. 156–168; копії з цих грамот гетьмана за 1731–1732 рр.: АВПРИ. – Ф. 124. – Оп. 124/1. – 1732 г. – Д. 2. – Л. 1–27об.), “репорти” і “екстракти” – російські резиденти при гетьманові – Ф. В. Наумов (РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1793. – Л. 318), С. К. Нарішкін (там само. – Л. 380, 381, 388, 390, 462об.), О. І. Шаховський (там само. – Л. 320, 321, 324–324об., 341–341об., 347, 359).

11. “[...] Украинскую линью от Донца до старого Гѣдара [...]”. – Українська укріплена лінія – система укріплень, своєрідний ланцюг із оборонних споруд (суцільний земляний вал та широкий і глибокий рів з боку степу), побудованих за розпорядженням російського уряду в 1731–1735 рр. для захисту південних кордонів Російської імперії. Тягнулася ламаною лінією завдовжки 285 км від впадіння Орелі у Дніпро до Сіверського Дінця, пролягаючи по кордонах Полтавського і Харківського полків, і включала 17 фортець і 49 редутив, щорічно забираючи на будівництво до 30 тис. козаків і посполитих з Гетьманщини та Слобожанщини. Ідея побудови Української лінії в 1730-х рр., одночасно із будівництвом ще двох прикордонних ліній у Російській імперії – Ново-Закамської і Царицинської, очевидно, належала київському генерал-губернатору і головному командирові Українського корпусу графу Йогану фон Вейсбаху, який у 1730 р. подав на розгляд імператриці Анни Іоанівни свій проект укріплення південних кордонів імперії. Цей план, ймовірно, був спроектований під безпосереднім впливом лінії фландрських укріплень, побудованих знаменитим французьким військовим інженером-фортифікатором Себастьяном де Вобаном. “Старий Гедар” – нині р. Айдар, існує також с. Старий Айдар Станично-

Луганського р-ну Луганської обл. Див.: РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 8. – Д. 482, 483; РГВИА. – Ф. 424: Коллекция ВУА. – Оп. 1. – Д. 1, 167; ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 4364. – Арк. 2–5; Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судиенко. – К., 1853. – Т. I. – С. 96–99, 106–107, 111–134; Записки Манштейна о России 1727–1744 / Пер. с фр. – СПб., 1875. – С. 67–68; *Жолтовський П.* Українська лінія // Червоний шлях. – Харків, 1930. – № 2 (83). – С. 200–204; *Апанович О. М.* Збройні сили України першої половини XVIII ст. – К., 1969. – С. 157–169; *Петрухинцев Н. Н.* Царствование Анны Иоанновны: формирование внутривосточного курса и судьбы армии и флота 1730–1735 г. – СПб., 2001. – С. 128–129; *Ленченко В.* Українська лінія // Військово-історичний альманах. – К., 2006. – Річн. VII. – Ч. 2 (13). – С. 97–103; *Пірко В.* Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця (друга половина XVII – XVIII ст.). – Донецьк, 2007. – С. 46–60; *Корнієнко О.* Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк. – К., 2008. – С. 344–352.

12. “[...] определено порции [...]”. – Порції та рації – натуральний податок (харчі для людей, паша для коней), який мусили давати українські мешканці російським військам (десять драгунських і піхотних полків), що були за наказом Петра I розквартировані на території Гетьманщини після відомих подій 1708–1709 рр. Заслугою гетьмана Д. Апостола було обмеження до шести кількості “консистентів” – розквартированих на постоях в Гетьманщині російських полків, які завдавали їй значних і постійних збитків, невідступно вимагаючи провізії та фуражу. Див.: *Нечипоренко П.* Про “порції” та “рації” на Гетьманщині 1725–1750 рр. (Матеріали про загальні норми податку та як їх здійснювано у полках Чернігівському та Ніженському) // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Т. XX. – С. 175–198.

Володимир Пришляк (Луцьк). **З листування Данила Апостола.**

У статті подаються листи миргородського полковника і пізнішого гетьмана Данила Апостола з російським імператором Петром II, імператрицею Анною Іоанівною та іншими російськими державними діячами. Документи було виявлено в українських, російських та польських рукописних збірках. Публікація дає змогу суттєво розширити та доповнити історичні відомості про визначні постаті козацького Гетьманату та Російської імперії, їхнє оточення, простежити головні риси їхнього світогляду і ментальності. Документи розкривають також специфіку розвитку козацької автономії у складі Російської імперії у 20-х – 30-х роках XVIII ст.

Ключові слова: Данило Апостол, Військо Запорозьке, Російська імперія, полковник, гетьман, листи, козаки.

Владимир Пришляк (Луцк). **Из переписки Даниила Апостола.**

В статье представлены письма миргородского полковника и будущего гетмана Даниила Апостола к российскому императору Петру II, императрице Анне Иоанновне и другим российским государственным деятелям. Документы выявлены в украинских, российских и польских рукописных собраниях. Публикация дает возможность существенно расширить и дополнить исторические сведения о выдающихся фигурах казачьего Гетманата и Российской империи, их окружении, проследить главные черты их мировоззрения и ментальности. Документы раскрывают также специфику развития казачьей автономии в составе Российской империи в 20-х – 30-х годах XVIII в.

Ключевые слова: Даниил Апостол, Войско Запорожское, Российская империя, полковник, гетман, письма, казаки.

Volodymyr Pryshliak (Lutsk). **On Danylo Apostol's Correspondence.**

Published documents present the correspondence of the Colonel from Myrhorod (who later became Hetman) Danylo Apostol with the Russian Emperor Peter II, Empress Anna Ioannovna, and other Russian state figures. These documents were discovered in manuscript collections from Ukraine, Russia, and Poland. The publication gives an opportunity to enhance and complete historical information about prominent figures of the Cossack Hetmanate and the Russian Empire, their environment, and the main features of their ideology and mentality. The documents show also the specifics of Cossack autonomy within the Russian Empire in the 1720s and the 1730s.

Key words: Danylo Apostol, Zaporozian Host, Russian Empire, colonel, hetman, letters, the Cossacks.